

majd ismét a franciáktól megveretve *menekült* volna a velenceiekkel együtt, С галлами вместе бежал от солдат республики Марка, с венецианцами он, галлами битый, бежал. holott a latin szöveg éppen fordítva azt mondja, hogy francia katonasággal *futamította meg* a velenceieket, majd meg velencei haddal a franciákat. A fordító nyilván összerévesztette a latin *fugere* 'megfutamit' és *fugere* 'menekül' igéket.

Goleniscsev-Kutuzov műve lényegében véve inkább kézikönyv, mint monográfia. Az egyéni koncepció nem erős oldala, újdonság nem igen van benne. Célja inkább az

olvasó tájékoztatása, mint problémák boncolgatása. Mint tájékoztató munka azonban kitűnően megállja a helyét. A kutató számára nagy segítséget nyújt a könyv végén összeállított, népek szerint tagolt bibliográfia. (Ebből sajnálatos módon kimaradt a második Mátyás-émlékkönyv.) Az egész munka, éppen ilyen jellege miatt megérdemelné, hogy anyagának némi kiegészítése s egyes fejezetek elmélyültebb kidolgozása után valamilyen nagy nyugati nyelven kiadják. A szlávul nem tudó szakemberek hasznos munkaeszközt kapnának vele.

Hadrovics László

ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI. XIV. KÖTET

Hivatali iratok, 2. Akadémiai évek (1859—1877). Összeállította és a jegyzeteket készítette: Gergely Pál. Bp. 1964. Akadémiai K. 779 l.

A kötetben 719 hivatalos irat, levél, jegyzőkönyvi kivonat, titoknoki és főtitkári beszámoló, pályadíjjal kapcsolatos jelentés látott napvilágot. Döbbenetes nagy szám, és a fennmaradt több mint 4 000 ügyiratnak ez csak egyhatoda. E hatalmas iratanyag Arany János tizenhárom és fél éves akadémiai hivatali tevékenységének terméke. Az irodalomtörténetírás az iratkötegek feltárása előtt csak a nyomtatott dokumentumokból tudott következtetni arra a szerteágazó tevékenységre, amelyet a költő-főtitkárnak kezében kellett tartani, ill. az esetek többségében önmagának kellett elintéznie. Gergely Pál a jegyzetek élén sommásan összegezte a főtitkári teendőket: „A titoknok (1870-től főtitkár) kötelessége volt az ülések összehívása, gondoskodás a felolvasókról, posta-bontás és iktatás, válaszolás. Neki kellett összehangolnia a különféle ülések idejét, a leveleket az írásokkal letisztáztatnia... az igazgatósági és nagygyűlési jegyzőkönyveket neki kellett vezetnie. Réáharult a kiadványok korrigálásának nyomdászamláinak végső ellenőrzése, utalványozása, továbbá az osztály-költségvetések kereteinek szigorú megtartása és a könyvtár, gondnokság, akadémiai ügyész valamennyi pénzütalványozásának aláírása, ellenőrzése. A legtöbb munkával járt a nagygyűlések előkészítése, rendezése: a hat osztály és szakbizottságainak felszólítása a tagajánlások, pályaműbíráltatás stb. ügyében, majd az ünnepélyes záró ülésre, az ún. köz-ülésre előadók felkeresése és a különféle hatóságok, intézetek meghívása; a nagygyűlés után az új tagok és jutalmazottak értesítése, diplomák és jutalmi érmeek készítése.” (602.) Gergely Pál idézett áttekintése csak

a hivatali teendők főbb ágait érinti, a kötetbe illesztett dokumentumok arról tanúskodnak, hogy Arany Jánosnak apró-cseprő dolgokkal is foglalkoznia kellett. Például a könyvtár használatával kapcsolatban részletes utasítást dolgozott ki Hunfalvy Pál számára (41. sz.), a városi tanácsnak levelet írt az Akadémia épülete közelében létesítendő ór-poszt ügyében (135. sz.), a Matematikai és Természettudományi Értesítő szerkesztője kérésére levélben kér árajánlatot az egyik cikkhez készítendő rajzról (136. sz.). Sőt, a bírálók véleménye alapján Arany írta meg a kézirat-visszautasító leveleket (230. sz., 231. sz.) A bizottsági ülések egész során vett részt, többségükben saját maga vezette a jegyzőkönyvet. Egyik ilyen alkalommal, a Könyvtári Bizottság 1866. március 27-én tartott bizottsági ülésének — szintén Arany János által készített — jegyzőkönyve szerint: „A könyvtárnok kijelenti, hogy a könyvtári hivatal — mostani csekély személyzete mellett — nem képes az Akadémia azon határozatát teljesíteni, hogy az érkező ajándék-könyvekért e hivatal állítsa ki a köszönő leveleket. Miután a könyv adományok megköszönése, szabály szerint el nem maradhat: a bizottság jónak látta, hogy e kötelességét — legalább míg a könyvtári hivatal képessé nem válik — ismét a titoknok teljesítse.” (152. sz. 156.) A bizottsági ülésnek ez az egyetlen egy pontja újabb terhet rótt Arany Jánosra, olyan egyszerű adminisztratív teendőt, amelyet bárki más is elvégezhetett volna!

A kötetben közzétett fennmaradt dokumentumok Arany János tevékenységét megőrkítő hivatalos iratoknak mintegy egyhatodát mutatják be. Az egész feldolgo-

zatlan hivatali iratanyag rendezése és fel-tárása a sajtó alá rendező Gergely Pálnak több mint egy évtizedes gondos és alapos munkáját dicséri. Az ő áldozatos munkájának köszönhető, hogy ez a nagyjértékű anyag az Arany János kutatás, sőt a tudomány-történeti vizsgálódás számára hozzáférhető és áttekinthető. E hosszadalmas munka eredményeként alakulhattak ki a jelen kiadás válogatásának is szempontjai. „A főszövegbe azok a darabok kerülnek — állapítja meg Gergely Pál —, amelyek a sablonszövegek főbb típusainak jellegzetes képviselői, amelyeknek tárgyi vagy személyi jelentősége kimagasló és amelyekben Arany alkotó személy-lényének megnyilatkozása is tapasztalható.” (608.)

A kötet anyagát áttanulmányozva úgy tűnik, hogy ez az alapelv a jelen esetben egy kissé túl szélesen vonja meg a közlés határait. Arany János a korabeli magyar tudományos élet legfőbb fórumának, az Akadémiának volt a főtákará. Hivatali tevékenysége révén a magyar tudományos élet minden felmerülő problémájával foglalkoznia kellett, véleményt kellett nyilvánítania, javaslatot kellett előterjesztenie. A főtákarai tisztség megkívánta, hogy ne csak az irodalom, a nyelvtudomány vagy a régészet, hanem a matematika, az orvostudomány kérdéseivel is foglalkozzék. Ezek a körülmények megkövetelték, hogy a tőle távol eső kérdésekben az illetékes akadémikusok szó-vagy írásbeli előterjesztése alapján, fogalmazza meg az Akadémia álláspontját és azt — mint ahogy az Akadémia alapszabályai is megkívánta — továbbítsa az illetékes külső fórumokhoz, illetőleg azok megoldását a megfelelő helyeken szorgalmazza. Így a válogatási elvnek az a kitétele, hogy a kötetbe illesztés egyik kritériuma az olyan iratok felvétele „amelyeknek tárgyi vagy személyi jelentősége kimagasló” korántsem egyértelmű. A közzétett dokumentumok jelentős csoportja nem Arany János, hanem a történelemtudomány, a levéltárügy, a meterológiai szolgálat, a régészet, a műemlékvédelem vagy az orvostudomány története, vagy a Magyar Tudományos Akadémia tevékenysége szempontjából ugyan nagy-jelentőségű, de Arany János írói életművével, sőt még egyéni életével sincs szorosabb kapcsolatban. Pontosabban szólva csak annyiban van kapcsolata, hogy a költő életének tizenhárom és fél évét a magyar tudomány szolgálatára szentelte. Ez a tény már átvezet a kötetbe illesztés feltételének harmadik szempontjához, az olyan dokumentumok előnyben részesítéséhez, „amelyeken Arany alkotó személyének megnyilatkozása is tapasztalható”. Válogatási szempontnak természetesen ez a legjogosultabb, de ugyanakkor, a legáltalánosabb is. Ha nem a kor legnagyobb

költője töltötte volna be ezt a posztot, hanem valaki más, a titoknoki tevékenység akkor is magán viselte volna az illető személyiségének jegyeit. Ennek a kritériumnak alapján szinte minden dokumentumnak helye lenne az Arany kritikai kiadás kötetben, mert még a legköznapibb levélen is átsugárzik Arany gondos fogalmazása, a természet-tudományos kérdésekben írt előterjesztéseiben pedig a magyar tudomány fejlesztésének és felvirágoztatásának hazafias szándéka.

A felsorolt ellenvetések általánosak. Úgy vélem, egy ilyen nagy gonddal készült kiadvány esetében a kritikus nem veheti magának a bátorságot arra, hogy ceruzával a kezében megjelölje azokat az iratokat vagy leveleket, amelyeket esetleg feleslegesnek vagy nem a legfontosabbnak tart. Ezt annál kevésbé teheti meg, mert a nem közölt több mint három és félezer iratot nem ismeri, nincs meg a viszonyítási alapja sem. A róluk közölt regeszták csak meglétüket, tartalmukat jelzi, jellegénél fogva több eligazítást nem adhat. Ennek ellenére úgy érzem, hogy egy-két iratcsoport esetében nem látszik okvetetlenkedésnek a kritikus észrevétel. Elsősorban azokra az átiratokra és levelekre gondolok, amelyeket az elnök nevében fogalmazott Arany János, s olyan testületnek ill. személyeknek szóltak, amelyeknek a társadalmi konvenció értelmében aláírója csak az elnök lehetett. Ezek a levelek az Akadémia története szempontjából igen becses darabok — hiszen jelentőségüket az elnök személye is emelte —, de Arany János szempontjából sokkal kisebb a jelentőségük, mint a saját neve alatt elküldött leveleknek, iratoknak. Természetesen a maga szívével és meggyőződésével írta, de alkalmazkodnia kellett az aláíró személyéhez. Ezeknek az ügyiratoknak száma megközelíti a százat. Ha a sajtó alá rendező ragaszkodott volna kitzűött céljához, ti. ahhoz, hogy mint típus ezt is bemutassa, akkor kevesebb is érzékel-tetni tudta volna, hogy a titoknokság ezzel a kötelezettséggel is járt. A közölt anyag másik csoportja, amellyel kapcsolatban problémáim vannak, a különböző jegyzőkönyvek nem túl nagy számú, de azért mégis elég sok helyet igénybe vevő közlése. Ezekben az esetekben Arany János csupán az ülés krónikásaként szerepelt, időt rabló és energiát felőrölő munkát végzett, s a kiragadott jegyzőkönyvek csupán ennek illusztrálására szolgálhatnak. Ahhoz számuk azonban kevés, hogy tudománytörténeti szempontból e kiadványban való megjelentetésük forrásértéket képviseljen.

A válogatással kapcsolatban tett észre-vételekkel, bár Arany János akadémiai hivatali irataira vonatkoznak, céлом az volt, hogy a kritikai kiadások készülő sorozatában hasonló kérdésekkel vívódó sajtó alá rende-

zők figyelmét is felhívjam a válogatás gondjaira, problémáira. Hasonló szándék vezet a jegyzetapparátussal kapcsolatos észrevételeimben is, a tanulás talán szélesebb körökben is használható. Kritikai kiadásaink legfőbb problémája az, hogy az egyes művekhez kapcsolódó jegyzetek nem eléggé konkrétak, vagyis a tárgyi jegyzetek nem oldják fel eléggé a közölt szövegben előforduló utalásokat, a személyekről szóló adalékok nem világítják meg eléggé a szövegben olvasható összefüggéseket. Ezt fokozottan tapasztalhatjuk a jelen kötet jegyzetanyagában, ahol sok olyan utalás marad homályban, amelyre a mai olvasó csak a sajtó alá rendezőtől várhatott volna bővebb felvilágosítást. De ez a tájékoztatás akkor is elmaradt, amikor a közölt szövegek nyújtanak ehhez segítséget. Így például a Kazinczy Ferenc hagyatékának megszerzésével három ügyirat foglalkozik: az 59. számú a kiküldött bizottság beszámolóját tartalmazza 1865-ből az anyag jellegéről, a 309. számú Arany János és Lónyay Menyhért felterjesztését 1868-ból a megvásárlás fontosságáról, a 332. számú Arany-levél már a megvásárlás tényét jelenti be Lónyay Menyhértnak. A három ügyirat között levő kapcsolatot a jegyzetapparátus utalás formájában sem jelzi, de a név- és tárgymutató sem hívja fel a figyelmet az összefüggésre, mivel a „Kazinczy-iratok” címszó után csak az utolsó, a 332. számú ügyirat lapszáma található. Az összefüggésekre való figyelmetetése hiánya sok más, hosszabb időn keresztül kibontakozó döntés esetében is észlelhető.

A jegyzetanyag használatát nehezíti az iratokban előforduló személynevekhez fűzött magyarázatok elhelyezése. Gergely Pál azt a megoldást választotta, hogy a névhez fűzött adatait az első előfordulási helyhez kapcsolódó jegyzetben közölte, a további — sok név esetében igen gyakori — előfordulás alkalmával az első magyarázat iratszámára hivatkozik. Ez igen megnehezíti a keresett adat megtalálását, nagyfokú mechanizmust vált ki a sajtó alá rendezés munkájában, és még növeli a hibalehetőségeket is. Megítélem szerint egy ilyen időben és személyi összetételében meglehetősen körülhatárolt kötet esetében célszerűbb lehet a más kritikai kiadások, sőt Fontes-kiadványok gyakorlata: jegyzetszótár formájában a kötet

végén közölni az említett személyre vonatkozó szűkszavú adatokat, és az egyes iratok jegyzetében csupán azoknak a relációknak a megvilágítására szorítkozni, amelyeket a szöveg megkövetel. Ez a megoldás a jegyzetapparátus terjedelmét csökkenti, és fokozza az áttekinthetőséget.

A kialakított apparátus konstrukciója sok olyan értékes kutatómunka eredményét is elrejtí, amely egy tagoltabb szerkesztés esetén a kötetet forgató kutató figyelmét azonnal magára vonná. Például az akadémiai pályadíjak összesítése Arany 18. számú feljegyzésének jegyzetanyagában található, a 612. lapon. Ha ez az anyag függelékbe került volna, akkor jobban eligazodhatna a kötet olvasója az évről-évre visszatérő pályázati jelentések feltételeinek megértésében. Hasonlóan szerényen megbúvik az 1865-ös akadémiai tagok listája a 38. számú irattervezet jegyzetanyagában a 615—619. lapon. A kötetben közölt anyag javára vált volna, ha ugyancsak függelékben ez a lista is szembeötlőbb helyre kerül.

A kötettel kapcsolatos észrevételek során a közzétett anyag értékelésére nem térhettem ki. Sokrétűsége, szerte ágazó volta csak felszínes tallózásra csábított volna. Megítélem szerint az Arany-kutatás számára felbecsülhetetlen érték Gergely Pál munkája. Segít megérteni a „hallgató Arany” eddig csak körvonalaiiban vázolt magyarázatát, és bizton elvezet ahhoz az emberi-morális probléma megfajtésához is: vajon azért hallgatott-e el Arany János mint költő, mert lenyűgözte az akadémiai tisztség, vagy azért tűrte majd másfél évtizedig a hivatal robotját, mert mint művész menekülést látott a hivatali élet apró gondjaiban. Úgy érzem Arany Jánosnak az 1869-ben papírra vetett keserű sorai („Szép megtiszteltetés, | De nem bírok vele: | Nem vagyok már a kés, | Hanem csak a nyele.”) mindazok számára, akik végigolvasták az Arany kritikai kiadás XIV. kötetét, a kérdésfelvetés első válaszát érzik lélektanilag hitelesnek. Arany János finom költői képét feloldva: az 1860-as évek végétől a tudományos életben nem az önálló alkotást, a tettet érezte, hanem a mechanikus ügymenet súlyát, hogy ez már nem alkotás, csak végrehajtás.

Rejtő István

ОЛЕГ РОССИЯНОВ: МАТЭ ЗАЛКА

Критико-биографический очерк. Москва, 1964. Издательство «Художественная Литература.» 258 стр.

Zalka Mátéről, az oroszországi, majd a spanyol polgárháború hősről számos írás látott napvilágot. Katonabajtársai, poli-

tikai harcostársai és íróbarátai sokszor emlékeztek tevékenységére, hőstetteire, s halála után Lukács tábornok alakját szép-

irodalmi művek is megörökítették. Írói munkásságáról azonban kevés értékelő munka jelent meg, az is többnyire a Szovjetunióban. Oleg Rosszijańov e téren úttörő jelentőségű könyve, 1958-ban megjelent nagyobb Zalkatanulmányai után (a népi demokráciák irodalmával foglalkozó gyűjteményes kötetben), most egységbe fonva mutatja be Zalka Mátét a katonát, az író-t és az embert; kölcsönhatásában világítja meg életét és alkotásait.

Oleg Rosszijańov az újabb magyar irodalom nálunk is ismert tudós kutatója, aki *Ady Endre politikai lírája és publicisztikája* című kandidátusi disszertációját, majd több magyar íróról — közöttük Móricz Zsigmondról — írt tanulmányait követően *A magyar irodalom 1917 után* címen összefoglaló munkát jelentetett meg irodalmunkról a moszkvai egyetem kiadásában, egész tevékenységével a magyar irodalom közelebbhozását, megismertetését segíti elő a szovjet olvasóközönség körében. Zalka Mátéről írva most olyan magyar íróról szól, akinek művei a Szovjetunióban születtek, s akit talán a szovjet irodalmi köztudat jobban számontart a hazainál. Mint könyve előszavából kitűnik, Rosszijańov egyik legfőbb feladatának tartja megtisztítani Zalka alakját és műveit az évek során emléke körül kialakult legendától, kritikai módszert alkalmazva kívánja megmutatni valóságos életét, hőstetteinek belső rugóit, s mindenekelőtt azt, hogyan ömlött át ez az élettapasztalat, élmény és gondolatosság jelentékeny irodalmi alkotásokba. E célkitűzését alapjában sikeresen valósítja meg: az internacionalista forradalmárt nem valami hőssé merevített pózban, hanem a tetteit mozgó humánium felmutatása által állítja olvasói elé, s így a műveiben élő, máig ható író emberközelségű portréját rajzolja meg könyvében.

Munkája első fejezetében Zalka gyermekkorát, diák- és katonaeveit vizsgálja fel; a húszéves korában orosz hadifogságba esett ifjú fejlődését követi a polgárháború évein keresztül, íróvá érlelődése állomásáig. Nagy tárgyismerettel elemzi itt Rosszijańov a századvég Magyarországot, hű képet fest a nagybirtok és a kapitalizmus kettős nyomása alatt selymülő századeleji magyar faluról, Zalka szülőföldjéről. Egykori pajtásai, diákársai visszaemlékezéseit hasznosítva leírja a kis Frankl Béla (a későbbi Zalka Máté) gyermekkorát, azt a családi légkört, amelyben jelleme kifejlődött, megrajzolja középiskolás éveit, számot ad olvasmányairól, önképzőkörü tevékenységéről. S a szovjet olvasók tájékoztatására, ennek kapcsán rövid kitérőben nyújt ismertetést a korabeli modern magyar irodalomról, elsősorban Ady és Móricz fellépéséről. Rosszijańov nagy elemző készséggel mutatja meg azokat az okokat amelyek a fiatal diákot nacionalista gondol-

kodásúvá formálták, aki jóformán az iskola padjából, önként ment a háborúba, a „győzni vagy meghalni” hamis jelszavával. S ugyanígy: nemcsak Zalka útját követi nyomon az olasz, majd az orosz fronton, s később az Ural mögötti hadifogolytáborban, de részletesen leírja a hadifogság körülményeit is, elemzően világítja meg a tisztet és az egyszerű katonák ellentéteit, amelyekben lényegében az osztályellentét jutott kifejeződésre. E körülmények ismerete érteti meg velünk az ifjú Zalka lelki fejlődését, aki a tisztakar embertelen önzését látva még a fogolytáborban is, fokozatosan a katonák, az egyszerű emberek oldalára áll.

Részletesebben szól Zalka írói próbálkozásairól a hadifogolytáborban; ismerteti — már Zalka Máté néven írt — pacifista szemléletű verseit és *Jeruzsálem* című allegorikus drámáját (melyet elő is adtak a táborban), ezután Zalka emberi-politikai fejlődését követve felvázolja, hogyan alakult pacifista szemlélete aktív antimilitaristává, majd szocialistává, s hogyan izmosodott forradalmi világszemlélete a polgárháború esztendeiben, miközben megtanulta az orosz nyelvet és Furmanov valamint Szerafimovics lapjában megjelentek első írásai. Rosszijańov összetett módszerrel jellemző, hogy nem csupán adatszerűen követi végig Zalka részvételét a Vörös Gárda internacionalista egységében, majd a szibériai partizánok harcaiban, aztán ismét az internacionalista divízióban, már zászlóaljparancsnokként, hanem sokoldalúan megvizsgálja azokat az okokat is, amelyek következtében az orosz proletárforradalom oly nagy hatást gyakorolt a magyar hadifoglyokra, hogy az Oroszországban harcoló internacionalista egységhez csaknem száz-ezer magyar csatlakozott. Eközben ismerteti a legfontosabb magyar hadifogoly újságok — az omszki Forradalom és a moszkvai Szociális Forradalom — szerepét, valamint Ligeti Károly, Szamuely Tibor, Kun Béla, — s kisebb mértékben Rabinovics József és Pór Ernő tevékenységét a volt magyar hadifoglyok nevelésében, szervezésében. Végül itt tárgyalja az Oroszországban harcoló magyar internacionalisták és a magyarországi proletárforradalom történelmi összefüggéseit is, mintegy kiszélesítve ezzel a szovjet olvasók látókörét. Módszerének másik jellegzetes vonása, hogy amikor — gyakran Zalka vagy egykori harcostársai emlékezéseiből merítve — felfedzi a nagy forradalmár, a tehetséges katonai vezető alakját a polgárháború esztendeiben, mindig emberi vonásait igyekszik elsősorban megragadni, a rábizott emberekkel törődő, értük felelősséget érző parancsnok arculatát.

Könyve második fejezetében Zalka írói munkássága 1923-tól 1932-ig terjedő első periódusát ismerteti és elemzi Rosszijańov,

E korszak első éveiben Zalka diplomáciai szolgálatot teljesített, sokat időzött külföldön, majd különböző kulturális és gazdasági szervezőmunkával bízták meg, és közben írta műveit. Íróvá válása első állomását, a három Internacionálét jellemezni kívánó nagyobb elbeszélés-ciklusát (*Első, Második, Harmadik* érintve leírja, hogyan segítette Zalka íróvá érését Furmanovval való ismeretsége, az ő hatására határozta el, hogy „a nagy idők krónikása” lesz. A polgárháború csatái, a forradalmárok (legtöbbször a nemzetközi egységek) hősiességének rajza válik Zalka e korszakának központi témájává. Az egyszerű emberek erkölcsi nagyságát ábrázolja a polgárháború vörös katonáiban (*Liu elvtárs*), és ugyanezt az erkölcsi erőt mutatja meg a magyar csendőrök kínzásaival szemben bátran helytálló volt vörösgárdista alakjában (*Othón*). E novellákat elemezve, Rosszijanov helyesen tapint rá Zalka e korszakban keletkezett elbeszéléseinek legfőbb erényére, hogy hőseit lírai beleéléssel s ugyanakkor filozófiai mélységgel is ábrázolja, egyszerre megmutatva hősiességük nagyságát és értelmét. Olykor a harci epizódok drámai sűrítésű összefogása váltja fel a lírai hangvételt (*Lovaskalad rádióval*). A katonák és parancsnokok egyénítésére ilyenkor a nyelvi eszközöket, a beszédforma jellegzetességeit fokozottabban használja fel.

Zalka másik nagy témaköre a húszas években a forradalom útját járó értelmiségi típusok lélektanilag elmélyült ábrázolása. A háborúellenes irodalom több jelentős alkotásával összevetve elemzi Rosszijanov Zalka ezen írásait, különös figyelemmel kísérve egyik legkiemelkedőbbét, a *Mese az örök békeről* című elbeszélést. A külső események és az azokra történő lelki rezonálás ábrázolását elemzőben követi végig, ahogyan Paul Kórbis, az elbeszélés hőse a nacionalista lelkesedéstől háborús élményei során eljut a pacifizmusig, majd a háborúellenes aktív harc szükségességének felismeréséig, a cselekedetig. Elemenzése során rámutat az elbeszélés egyenetlenségeire, a háborúból hasznot húzó tőkésék rajzának egysíkú, sematikus mozzanataira is. E sematikus részletek létrejöttét Zalka külföldi forradalmi harcokat megjelentető írásaiban Rosszijanov többoldalúan is magyarázza. Egyrészt Zalka nem ismerte eléggé a kapitalista országok életét, az ottani munkásmozgalmak valóságos helyzetét. Ehhez járult az a körülmény, hogy a kapitalizmus végső összeomlását várva, ezekben az években a világ forradalmi mozgalmainak perspektíváját általában elvont romantikusan ábrázolták a forradalmár írók. (Érdekes megemlíteni, hogy itt példaként hozza fel a Magyar Tanácsköztársaság irodalmát is, rámutatva, a világforradalom várása mennyire közrejátszott abban, hogy a haladó,

radikális szemléletű írók közelítettek a szocialista forradalom eszméivághoz.) Hozzájárult továbbá, hogy ezen írók elsősorban a közvetlen politikai agitációt tartották feladatuknak, s így Zalka is a kapitalista országokban folyó osztályharc és a proletárforradalom összefüggéseit szinte napi-politikai látószögből mutatta be. Ezért maradt el ezekben az elbeszélésekben az egyéni magatartás és a történelmi szükségszerűség mélyebb, lélektanilag is motiváltabb ábrázolása, s a történelem menetéről alkotott naív és sematikus elképzelések gyakran mint valóságos történelmi lehetőségek nyertek megfogalmazást, — például Zalka *Csalhatatlan jelek*, *Ragadozók*, vagy a magyarországi helyzetet optimálisra torzító *Nem olyan könnyű* című novelláiban. E novellák elemzése során tér rá Rosszijanov a RAPP ismeretes elvi vonalának értékelésére, amely a Szovjetunióban élő magyar emigrációs irodalom egészére, miként a húszas évek szovjet irodalmának jórésze is rányomta jellegzetes bélyegét.

Igen érdekes és meggyőző érvekkel, elemzésekkel bizonyítja viszont, hogy amint Zalka visszanyúl az általa átélt korszak eseményeihez, polgárháborús élményeihez, vagy a körülötte zajló mindennapi élet problematikájához fordul, az orosz emberek és küzdelmeik ábrázolásához, írása egyszerűbben valóságosabbá, művészbibbé válik. Ilyen sikeres elbeszélése például az *Ivanov*, amelyben egy egyszerű ember fejlődését rajzolja meg a háború forгатagában, vagy a forradalmi erkölcs és a kispolgári magatartás összeütközését bemutató elbeszélései a húszas években. Összemérve e témakör legjobb írásait, Rosszijanov rámutat, hogy míg *A hadjárat vége* és az *Orvátadás* című elbeszélésekben az új erkölcsiséget képviselő hősök kerülnek ki győztesen a kispolgári erkölcs megtestesítőivel folytatott küzdelemben, a *Purgatóriumban* már magában a novella-hősben játszódik le a konfliktus, s az író itt kiváló lélekábrázolással érzékelteti, hogyan győz az új társadalom erkölcsé a proletáriátustól elidegenedett, egykori aktív forradalmár lelkében. Zalka Máté azért volt képes a régi és új erkölcs összeütközését oly bensőséges átéléssel ábrázolni, mert e küzdelem színhelye, a Szovjetunió második hazájává vált.

Zalka újabb írói korszakát, az 1932-től 1937-ben bekövetkezett haláláig tartó időszakot fogja át Rosszijanov könyve harmadik fejezetében. E korszak nyitányaként *A bolygók visszatérnek* című nagyszabású regényét tárgyalja, melynek első, 1919 tavaszán játszódó része 1932-ben jelent meg egy folyóirat lapjain, második része viszont csak kéziratban maradt fenn. E művében Zalka a magyar internacionalistáknak az

oroszországi forradalom és polgárháború harcaiban való részvételét igyekeznek megörökíteni; egyes magyar harcosokat és néhány régi orosz értelmiségi típust kiválóan rajzol meg benne, a regény egésze, különösen a politikai események bemutatása azonban vázlatos maradt, s inkább csak Zalka fejlődése szempontjából bír nagyobb jelentőséggel. A polgárháború küzdelmeit ábrázoló elbeszélései viszont, amelyek e második írói korszakában keletkeztek (*Két alma, Halhatatlanok; A sírnál*, stb.), tragikus tartalmat hordozva is, kiválóan ragadják meg a forradalomért áldozott „értelmes halál” nagyságát, a hősiesség örök időkre példát mutató megrázó szépségét. S itt Rosszijánov Zalka hasonló tematikájú korábbi elbeszéléseivel összevetve ezeket a novellákat, rámutat, hogy a harmincas évekből, a szocializmus sikeres építése idejéből visszatekintve a polgárháború véres időszakára, az egykori harcok értelme világosabbá, tartalma humánusabbá válik, — ez jut kifejezésre Zalka e későbbi novelláiban is.

A harmincas években írt elbeszéléseinek másik témaköre az első világháború időszakába vezet vissza. Ennek okát Rosszijánov — helyesen — a fasizmus előretörésében, egy új világháború veszfelhőinek közeledtében látja: Zalka figyelmeztetni akart háborús tapasztalatai felmutatásával, ezért rajzolja oly leleplező szenvedéllyel a háborúból cinikusan hasznot húzó tőkésék és vezérkari tisztek különböző típusait, s másrészt, ezért élezi ki az értelmiség pacifista felfogású rétegének és a közkatonákkal együttérző, humanizmusát tettekre váltani képes rétegének ellentétét elbeszéléseiben. Néhány elbeszélése (*A kisdobos, János, a katona* stb.) ebben a vonatkozásban már azt az igazságra rádöbbenő, az egyszerű katona és a nép oldalára álló értelmiségi típusát formálja meg, amelyet a *Doberdó* központi hőse, Mátray Tibor élő emberi alakká gyúrva, marandóan testesít meg. Másrészt az a fajta ábrázolásmód születik itt, szemünk láttára Zalka e novelláiban, amely szintén majd a *Doberdó*-ban teljeseedik ki és nyeri el végső értelmezését, amely mintegy kollektív hősiességnek rajzolja az egyszerű frontkatonák magatartását, nemzetiségre való tekintet nélkül, a tűzvonal rájuk szabadított poklában.

Többoldalú elvi-esztétikai megközelítés után tér át tehát Rosszijánov Zalka fő műve, a *Doberdó* részletes elemzésére. Mindenekelőtt azokat a fejezeteket vizsgálja részletesebben, amelyek a regény központi hőse fejlődését mozdítják előbbre. A *háború szelleme, Doberdó keresztmetszete, Rubikon*,) s a cselekménnyel párhuzamosan megvilágítják a főhős lelki

átalakulását a nacionalista lelkesedéstől a kiábrándult pacifizmusig, majd a vérző néppel együttérző magatartáson keresztül a forradalmi szocialisták aktív támogatásáig. Sorra veszi az egyes epizódok fontosabb szereplőit is, a közel húsz különböző típusú csapatfőtiszt és katonát, akiknek egyénítésére Zalka mindig talál néhány sajátos vonást. Többet időzik Schik Arnold alakjánál, helyesen rátapintva, hogy alakjában a nyugati értelmiség pesszimista típusát bírálja Zalka, azokat az értelmiségieket, akik a háborúban elvesztve korábbi haladó ideáljaikat, végül csak elkeserednek, de nem bírnak kitörni e benítő lelkiállapotból. E típushoz mértén lehet igazán felfogni a főhős, Mátray Tibor a népert vállalt cselekvéshez elvezető fejlődés-útjának igazi értelmét; azt az értelmiségi típust mintázza meg alakjában Zalka, aki az oroszországi forradalom és polgárháború során a felkelt népet vezetí majd rohamra. E szemléletet iránytűként használva hasonlítja össze Rosszijánov e regény főhősét Remarque, Hemingway, majd Barbusse világháborús regényhőseivel.

E fejezet *Lukács tábornok* című záró részében Rosszijánov híven feldolgozza a Zalka Máté spanyolországi tevékenységével foglalkozó írásokat, leveleket, emlékezéseket és nekrológokat; Zalka bajtársait, Madrid egykori védőit idézve állít emléket az elesett hősnek, természetesen inkább csak összefoglalva a tényeket a korábbi írások lapjairól. Végezetül — mintegy zárszóként — kitekintést nyújt Zalka műveinek utóéletére a felszabadulás utáni Magyarországon. Mint könyve egészében, Rosszijánov itt is a felmért adatok sokaságára hivatkozik, s szinte külön kis tájékoztató tanulmánynak nevezhetnénk (a szovjet olvasók számára természetesen) zárszavának azt a részét, amelyben Zalka életművét veti össze a XX. századi prózaírodalmunk egyes terméseivel, alkotóival.

Ismertetésünkben, természeténél fogva, csak fő vonalában követhettük Oleg Rosszijánov adatok elemzésében és bőséges életrajzi adatokon épülő könyvét, s nem térhetünk ki olyan problémákra, mint például Zalka Máté és a szovjet emigrációban élő magyar írócsoport kapcsolatai, Zalka katonai tevékenységének és politikai-gazdasági szervező munkásságának egyes fontosabb részletei stb. Úgy véljük, nagy tárgyismerettel és az írói munkába beleélő készséggel írt könyve, amely Zalka Máté életművének felmérésében, marxista értékelésében, az úttörés munkálatait végezte el, a hazai Zalka-kutatást is elősegíti, serkenti.

József Farkas

PAP KÁROLY: B. VÁROSBAN TÖRTÉNT

Összegyűjtött elbeszélések. 1—2. köt. Az elbeszéléseket összegyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta Szabó József. Bp. 1964. Szépirodalmi K. 515; 438.

Egyik visszaemlékezésében elmondja Pap Károly, hogy első írásait Mikes Lajoshoz vitte el, Az Est-lapok szerkesztőségébe. Furcsa, lázadó versek voltak ezek, egy új, anarchista Ézsajas keservei, amelyekben a költő az *utolsó ítéletet* hívja ki maga és a világ ellen. Mikes Lajos, a fiatal írók akkor már legendás híré támogatója tanácslatlanul forgatja a kéziratlapokat: mit kezdhetne ezekkel a szenvedélyes és lázadó sirámokkal Az Estlapok hasábjain? „Az isten megtagadta magától a muzsikát, az igazi örömet. Tehát magának prózát kell írni, prózában kell megcsinálnia a költeményeit...” — idézi Mikes egykori tanácsát a visszaemlékező író.

Akár így hangzottak szó szerint Mikes szavai, akár nem pontosan így, a novellairó Pap Károly művészetét aligha lehet találóbban és tömörebben jellemezni: az elbeszélés keretei közé robbanó feszültségű lírát sürített, a novella műfajában élte ki költői szenvedélyét, prózában „csinálta meg” költeményeit.

Pályája első periódusára, a több mint tíz évig is eltartó expresszionista korszakra különösen jellemző az örökké lázas és nyugtalan állapot, amely szinte minden novellájából feltör vagy éppen szét is feszíti az elbélés kereteit. Kezdő éveiben sok olyan elbeszélés születik, amelynek története valószínűtlen, alakjainak megformálása nem meggyőző, a szereplők beszélgetése (különösen a népi figuráké) mesterkélt, de az írás egésze mégis megtámadhatatlanul igazgá válik a novellista — vagyis a „költő” — szenvedélyének, lázának, nyugtalanságának hitelétől, az elbeszélést átható líra forró hevületétől. A látomások ereje ad hitelt a valóságot belső indulatai szerint alakító írásainak.

Ezekből az évekből legnagyobb hatásúak azok az elbeszélései, amelyekben testi-lelki közérzetének állandósult infernóját írja meg: éhség, nyomor, pesszimizmus és alkotói nyugtalanság együtt jelentkező kínját. Mégpedig kerülő utak nélkül, anekdotikus és parabolikus fordulatok mellőzésével, a nehezebb megoldást választva, magát a testi-lelki állapotot ragadva meg, mint a *Kegyetlen nyárban* a hőség és az alkotói nyugtalanság szenvedését, vagy a *B. városban történt* című remekében, a tébolyig fokozódó éhség mardosó kínját.

Az éhség nála nem pusztán testi szenvedés, és az önkifejezés lázas keresése nem műhelygond csupán, hanem mind a kettő egy túl-

fokozott, már szimbolikus jelentőségű állapot, létformává vált állandó hipertrófia. „Írnivaló alakjaim izgatott rajokban következtek, ahogy az utcán végigvonultam. Szárnyuk még túl gyöngye lehetett, és újra és újra csipögve, ijedten, mintha őket is meggyötörte volna a nap, ültek vissza-vissza lelkembe, amely recsegett, mint a túl teli fészek, ha le akar reszadni lakói terhe alatt” — írja a *Kegyetlen nyárban*, pontos és találó képekben rögzítve a művészi teremtőmunka nyugtalan vajúdasait.

Az alkotás kínjairól valló írásaiból az is világossá válik, hogy számára az írói munka nem valamiféle hivatás teljesítése volt elsősorban, nem művészi ideálok szolgálatára, hanem egy állandó feszültség időnkénti levezetése expresszív víziókban, szimbolikus parabolákban, groteszkbe hajló történetekben. Közben, a dolgok fonákjaként, alkotói nyugtalanságában, a teljes önkifejezés szorongó-feszítő kényszere mellett mindig ott vibrál a létbizonytalanság riadalma is. Megalkuvást nem ismerő művészi törekvések és szó szerint értendő napi kenyérgondok keresztették egymást teremtő tevékenységében. Lázasan, aggodalmakkal és bizonytalanságokkal eltelve dolgozott, mint egyik szimbolikus novellájának piktora, aki a sötéttséggel küszködve, a színeket magába szívó fal szomjas mohóságával gyötrődve fest lázas sietséggel Krisztusképet egy paraszt-asszony házában.

Csak lírikus szokott ilyen reménytelen gyötrelmet vívni belső világa kivetítéséért, mint a novellista Pap Károly, különösen pályája első évtizedében. De ez a küzdelem nem az anyag megformálásáért folyik, hanem belső tüzeinek, mindenütt való örök otthontalanságának és állandó rossz alapérzésének kifejezéséért, egy ismeretlen eredetű, de mindig jelenlevő riadalom szavakba foglalásáért. „Mert van, akit az emberek gonosz-sága, van, akit a saját elvetemedettsége, van, akit a kórság, van, akit nemzői ítélnék halálra; de az én elítéltségemnek nincs forrása: nem látom az eredetét, az ítélet fájának ágát, csak kötelét érzem szüntelen nyakam körül: a szomorúságot” — írja egyik legmegragadóbb lírájú korai novellájában, a reális és képzeletbeli elemeket sajátosan vegyítő *Átváltozásban*.

Minden írásában magát vetíti ki, legjámborabb anekdotája is tragédiába vagy legalábbis groteszkbe fordul. Alkotói szenvedélyének elsődlegesen önkifejező, lírai jellegé-

ből következnek, hogy az epikai módszerek legkülönbözőbb lehetőségeit felhasználja. Nem a valóság rögzítése volt a célja, egy ennek leginkább megfelelő epikai módszer minél tökéletesebb kialakításával, hanem belső lázainak kikiáltása hol ilyen, hol amolyan eszközökkel, aszerint, hogy feltörő érzelmei kifejezésének mi felett meg jobban. Expresszív erejű művészetében hagyományos és divatjamúlt elemek egyaránt szerepet kapnak. Nemcsak a parabolát eleveníti fel és nem csak mesészerű fordulatokat sző elbeszéléseibe de a naturalizmusból is sok mindent átvesz (talán ezek a leginkább romlandó elemek művészetében), akárcsak korának expresszionizmusa, amelyhez a legközelebbi rokonság fűzi különösen az első évtizedben.

A különböző lehetőségek váltakozása az egymásnak sokszor ellentmondó módszerekkel való kísérletezés, nemcsak pályája elején, de kerek tiz esztendőn át, szintén azt jelzi, hogy milyen leküzdhetetlen nyugtalanságokkal kellett viaskodnia. Már mesteri novellákat ír, de még mindig nem találta meg igazi önmagát, nem tudott megállapodni. A nyugodt „építkezés” fegyelmző harmóniája, amely a legtöbb prózairónál hosszabb-rövidebb kitérők után megszabja a fejlődés irányát, nála nem akart megérkezni. „Képzetelem... olyan volt, mint az égő ház, amelyből éjnek idején menekülnek a fölvert alakok...” — írja egyik önvallo-másában és az alkotás kínját, a teremtés kudarcát, a művészi vállalkozások reménytelenségét írja meg továbbra is számos elbeszélésében. A *Szállást adok* hőse egy fiatal író, aki amíg figyelnek szavára, nagyszerű történeteket rögtönöz, de megírni már nem tudja ötleteit vagy ha mások jegyzik szavait, nyomban elakad a meséje. Végül szinte üldözőttje lesz önmagának. Nyomorgó írók és reménytelen piktorok Pap Károly novelláinak hősei és olyan vándorszínészek, akiknek az előadásán elalszik a közönség.

Az önmaga kifejezéséért állandó küzdelmet vívó író, miközben belső tüzeit próbálta oltani, vívódásait, szenvedélyeit művé formálni, megfogalmazta a maga korában való otthontalanságát is, reménytelen idegenkedését a létét meghatározó valóságtól. Szüntelenül önmagával volt elfoglalva, de a féltelmeiből, viszolygásaiból, tagadásaiból született novellák és groteszk elbeszélések expresszív erővel fejezik ki annak a világnak emberhez nem méltó voltát, amelyben ezek az írások megszülettek. Történetei, figurái csaknem mind riasztóak ebben a korszakában. Az egyik novellában egy segélykérő fiatalember elájul; a másikban egy nyomorgó költő a Dunába veti magát, öngyilkos lesz, a halott ruhájának zsebébe egy hal bonyolódik bele, ottrakja le ikráit; egy harmadik-

ban vándorszínészek harmóniumot kérnek kölcsön a paptól, végül a hangszer lezuhan, összetörik, a nyomorgó társulat szerteljei. Több elbeszélésének a hőse hosszú bolyongás után éppen anyja halálára érkezik vissza a szülői házba. Mániákus öregasszonyok, eltorzult idealisták leggyakoribb modelljei.

Témáinak, alakjainak leltározó számbavevétele után azt lehetne kérdezni, hogy a valóság negatívumainak ilyen kiélezett csoportosítása és általánosítása mi újat hozhat egy olyan korban, amely már régen maga mögött hagyta a naturalizmust? Mi más mindez, mint a naturalizmus fel-élesztése a húszas-harmincas évek fordulóján?

Tagadhatatlan, hogy a szálak a naturalizmushoz vezetnek vissza. De az erősebb elrajzolás, a tudatos torzítás merészsége már új törekvések jele. Önmagával vívott démonikus küzdelmeiből olyan expresszionista novellák születtek, amelyekből félelmetes összkép alakul ki a korról, az emberről, az egész emberi sorsról.

Amit nyomorról, tengődő-hányódó életről elmond, azt valóban megmutatta már a naturalizmus is és meggyőzőbb erővel állította az olvasó elé Móricz vagy Nagy Lajos leleplező erejű realista művészte. De Pap Károly novelláiban elsősorban a hőfok nagysága, a túlfűtött líraiság, pszichizmusának végletessége teremt olyan szimbolikus világot, amely szándéka szerint sem *mása* a valóságnak, inkább nyomasztó és nyugtalanító *látomás* a világról.

Mindez nem azt jelenti, mintha Pap Károly csak közvetett módon, távoli absztrakciókkal fejezte volna ki a valóságot. Víziói igen mélyrehatóan jellemzik korukat, amelyben létrejöttek. Mégpedig nem pusztán a két világháború közötti hírhedt magyar nyomorúságot, hanem az egész kort, az egész társadalmi berendezkedést, amelybe beleszületett. Néhány kitűnő novellájából az is kiderül, hogy milyen szenvedélyes tagadója volt annak a létformának, amelynek legfőbb irányítója a pénz. Nemcsak a szegények nyomorúságát írta meg, hanem azt is, hogy a vagyonszerzés örök hajszája miként teszi boldogtalanná és miként torzítja el a gazdagokat, miként válik bennük pusztító rögeszmévé a mértékelen anyagiasság (*Az ing, Utolsó rügy*).

Csaknem egy évtizedes írói tevékenység után, a harmincas évek elején írt novelláiban mutatkoznak először a változás jelei. Csökken elbeszéléseiben a mindig robbanásra kész feszültség, mérséklődik az atmoszférikus nyomás. Harmonikusabb, gazdagabb művészetben teljesedik ki tehetsége.

Ugyanakkor új témakörök felé is tereplődik figyelme. Felfedezi a gyermekkor élményeit, emlékeit, helyesebben: *felszabadul* benne ez a korábban nagyon rejtett, csak

alig érintett terület. Nem tudjuk ma még, miféle változások vagy érzelmi feloldódások nyitották meg számára ezt a zárt élményvilágot. A feloldódás azonban így is csak viszonylagos: a gyermekkor felfedezése nemcsak bizonyos feszültségek levezetését jelentette, hanem újabb szenvedélyes ellenállásokra készítette: kemény szembenézést múltjával, szüleivel, gyermekkorával, egykori önmagával, mindazzal, ami egyszerre vonzotta és tisztította is.

Önéletrajzi vonatkozású novellái sok mindent megmagyaráznak abból a feszült és nyomasztó légkörből is, amely írásait különösen pályája elején annyira jellemezte. A belső függetlenségét, a környezetétől való különállás mindenkorai jogát makacsul, már szinte mániákusan védő egyéniség története bontakozik ki novelláiból.

Mindaz, amit a gyermekkor élményvilágából felszínre hoz, olyan előzmények után is, mint Kosztolányi vagy Csáth Géza novellái, megdöbbentően új és merész volt a korabeli magyar irodalomban. „Goethe nem emlékezett már az eredeti ösztönökre: az ember öntudatlanul meghamisítja a legelső zendülés rajzát, s olyannak látja, amilyennek gyermekénél szeretné látni. Itt oly mélységekbe száll le Pap Károly, ahova nemigen mutatott neki utat öelötte senki” — írta Móríc Pap Károly legnagyobb hatású novelláiról, és azok az elbeszélések, amelyeket cím szerinti is felsorol, az *Irgalom*, a *Gyermekek*, a *Vér*, a *Tűz*, a *Tánc* (és hozzátehetnénk még a *Pesztonka* című elbeszélést), valóban a huszadik századi magyar próza kikezdetlen remekművei. Gazdag és hiteles élményanyag, szimbolizálásra hajló líraiság jellemzi ezeket a kitűnően megszerkesztett, intenzív hatású novellákat.

Ez idő tájt fordul nagy érdeklődéssel a bibliai témák felé is. A Pap Károllyal foglalkozó irodalomban megoldatlan problémaként tér újra meg újra vissza a kérdés, hogy mi vonzotta az író figyelmét Jézus történetéhez. A zsidó nevelésben részesült, majd szülei és ősei hitével korán és radikálisan szakító író miért érdekelte ennyire a krisztusi történet, holott végig távolmaradt a kor divatos vallásos irányzataitól? Bibliikus tárgyú novellái alapján valószínű, hogy Pap Károlyt olyanféle érdeklődés vezethette Jézus történetéhez, mint a korszak számos egyéb nem vallásos művészt is: az emberi dráma nagy lehetőségeit kereste a bibliai témakörben.

DÖMÖTÖR TEKLA: NAPTÁRI ÜNNEPEK — NÉPI SZÍNJÁTSZÁS

Bp. 1964. Akadémiai K. 272 I.

E kötettel a magyar történeti folklórkutatás újabb jelentős, sok szempontból tanulságos munkát bocsátott rendelkezésünkre. Az iro-

A most megjelent kétkötetes gyűjtemény arra vállalkozik, hogy Pap Károly valamennyi kiforrott, értékes elbeszélését összegyűjtse. Az életmű legkiemelkedőbb novelláit már ismertük az író életében megjelent *Irgalom* (1937) című kötetből és a halála óta közreadott gazdag válogatásokból (*A szüziesség fátylái*, 1945; *A hószobor*, 1954; *Szerencse*, 1957), de a két kötetet összeállító Szabó Józsefnek még így is alkalma volt nagyon sok értékes elbeszélést megmenteni főként napilapok, elsősorban a Pesti Napló hasábjairól.

A két világháború-közi magyar próza-irodalom meglehetősen magányos, rokontalan jelensége volt Pap Károly. Ez is az oka annak, hogy értékét, helyét megnyugtatóan máig sem tisztázta az irodalomtörténetírás. Azokkal a megközelítési módszerekkel, amelyek Móríc, Nagy Lajos, vagy Kosztolányi esetében még megfelelőek, nem sokra megy az irodalomtörténész Pap Károly értékelése esetében. Ilyen körülmények között különösen sajnálatos, hogy a kétkötetes gyűjtemény elé olyan bevezető került, amely nem alkalmas arra, hogy az olvasót bevezesse egy különös író bonyolult világába. A több mint két ív terjedelmű tanulmány szerzője, Szabó József maga is a kifejezés nehézségeivel viaskodik. Másrészt izlésétől is teljesen idegen Pap Károly művészete. Feltételezi, hogy az író a groteszk elemek „megfegyvelésével” küszködött egy megvalósítandó „mértéktartó realizmus” érdekében. Ennek, az írótól idegen igénynek a szempontjai szerint lámpázza végig Szabó József Pap Károly novelláit és mindent elutasít, ami ennek a mértéktartó, szolid, rózsaszín „realizmusnak” ellene mond, számos esetben alaposan félreértve a novella értelmét is (*Dicsőimusz egy asszonyról, Írók találkozása, Mária az öltözőben*). A „valóságalelemek túlzóan nyers beolvasztását” kifogásolja Pap Károly egyik korai remekében, a *Mosogatórongyban*. A *pesztonka* című novellában egy kis cseléd-lányt ír meg Pap Károly, aki, hogy a rábízott gyerekek figyelmét lekösse, kis élete egyetlen nagy élményét, édesanyja halálát játsza el. Hiteles, megrázó írás — a bevezető szerzője *fura játékszenvedélyt* emleget. Ellenpróbaként megfigyelhető, hogy ugyanakkor milyen lelkesen nyugtázta Szabó József a gyengébb, érzelmesebb novellákat, amelyekben az író hatalmába kerítette a szentimentalizmus kísértése.

Vargha Kálmán

dalomtörténész mindig is megkülönböztetett figyelemmel fordult a néprajztudomány eredményeihez, de talán az utóbbi évek tapaszt-

talatai még hangsúlyozottabbá tették a két szakudomány gyümölcsöző kapcsolatát. Elég ha csak példának utalunk az ösköltészet kutatásnak ilyen kölcsönösségen alapuló örvendetes fellendülésére. (Diószegi Vilmos, Képes Géza tanulmányai, *A magyar irodalom története* I. köt. összegzése stb.) Értethető tehát, hogy Dömötör Tekla monográfiaja, — ez az újból határterületet érintő könyv — felfokozott figyelmet vált ki.

Kötetünk szerzőjének munkásságára különösen jellemző a néprajzi és irodalomtörténeti igényeknek sajátos együttlátása, melyet kutatási területe eleve szükségserűvé tett. A népi színjátszással, valamint a magyar drámai emlékekkel kapcsolatos régebbi tanulmányai egyaránt ennek a kettős kötöttségnek tanubizonyosságai. Jelen kötetének anyaga részben szervesen kapcsolódik eddigi vizsgálataihoz, azoknak továbbfejlesztése rendszerezése; nagyobb részben azonban új átfogó alapanyag, modern kutatási elvek szerinti feldolgozása.

A monográfia tárgya és célkitűzése a naptári ünnepekhez fűződő népszokások történeti vizsgálatát. A népszokásokon belül pedig kiemelt, központi helyet kapnak a népi színjátékszerű dramatikus szokásformák. A tárgyválasztás — némely említendő probléma ellenére — szerencsésnek mondható, mivel a hagyományos ünnepkörök viszonylagos állandósága folyamatos védelmet biztosított azoknak a teátrális szokásformáknak, ősi dramatikus előzményeknek, melyeknek felkutatása a jelen feladata.

A tanulmány fontos újdonságát abban kereshetjük, hogy tárgyat nem a néprajz szokásos elemző és értelmező eljárásával közelíti meg. Nem az újabbban gyűjtött szokásanyagból következtet ugyanis a hajdanira, hanem fordítva: azokat a forrásokat (irodalmi emlékeket, feljegyzéseket, stb.) vizsgálja, amelyekben említés történik a naptári ünnepekről, dramatikus szokásokról, költői szövegekről, színjátszó formákról stb. Ezt követően a legrégebbiről kimutatott adatokon kezdve halad időben előre, egyeztetve anyagát az újabbkori utalásokkal, ismeretekkel, s így jut el a már hiteles gyűjtések szövegeihez.

A szerzőnek az a törekvése, hogy tárgyában szigorúan az eredeti forrásokhoz térjen vissza, egészében sikerültnek látszik. Össze gyűjti, sokoldalúan vizsgálja, idézi az egyes ünnepi szokások tárgyalásakor mindazokat a forrásokat, amelyek tárgyában megnyilatkoznak. Kiváltképpen épít a krónikák, Szkhárosi, Bornemisza, Heltai, Baranyai Decsi, Bod Péter, a vitairatok, az egyházi rendelkezések, útleírások stb. adataira. Noha az adatok sokszor esetlegesek, töredékesek, szükséztűvek: néha csak nagyon

halvány utalást tartalmaznak a dramatikus, vagy egyéb szokások meglétére és formájára, továbbá ha nem is hiánytalan e forrásfeltáró munka — különösképpen hiányolhatók az emlékiratok, naplók stb. idevonatkozó utalásai — módszerével mégis a hiteles történeti előzmények tényfeltárását, az adatok rendszerbefoglalását, és a fejlődés menetének rekonstruálását tudja adni.

E szigorú vizsgálati módszer általában hasznosnak bizonyul a „népi színjátszás” vonatkozásában, mert éppen ezeknek a népies szokásformáknak eredetét, kapcsolatait illetően merültek fel hosszú idő óta a legvitatottabb, sok félremagyarázást tartalmazó elméletek. Mégsem nevezhetnénk a kötetet „vitázó” munkának; nem akar újabb elméletet konstruálni, sőt a legenyhébb túlzás, torzítás látszatát is kerülni óhajtja. Ezért tisztán csak a tényközlésre szorítkozik. S ha helyenként fájdalmasan érezzük is a kiegészítő, merészebb következtetések levonásának hiányát — elismerhetjük, hogy ezzel a vizsgálati módszerrel képes vitákat lezárni, s egyben leendő vitákhoz új alapokat adni.

A tárgy kijelölésének és a módszernek azonban akadnak hibapontjai is, amelyeket kiküszöbölni nem lehetett. Így pl. ha csak a naptári ünnepek köré fűződő színjátékszerű szokásokat vesszük vizsgálat alá, számos egyéb alkalommal (lakodalom, búcsú, keresztelő stb.) megnyilvánuló dramatikus, alakoskodó szokás marad ki tárgyalásunkból. De fordítva is: a naptári ünnepek teljes népies szokásanyaga nyilván nem tárgyalható, ha csak a színjátékszerű elemek köré koncentráljuk kutatásunkat. A forrásokból kiindulás folytán pedig szükségszerűen adódik, hogy a vizsgálódás anyagából kiesik a hiteles újabb gyűjtések szerint meglévő, de valamely oknál fogva történeti adatot nélkülöző szokásforma.

A könyv részletesen foglalkozik a bevezető fejezetekben azokkal az ünnepi szokásokkal, melyek a honfoglaló magyarság életviszonyai között kialakulhattak. Így többek között pl. a *Sámán színjátszás* cím alatt meggyőződen bizonyítja, hogy a sámán tevékenységében a színjátszás elemei fedezhetők fel. Beható vizsgálat tárgya továbbá — a nemzetközi szakirodalom messzemenő felhasználásával — a maszkos (álarcos) alakoskodás meglétének bizonyítása.

A kötet törzsanyagát az egyes ünnepkörök történeti kialakulásának bemutatása teszi ki. (Farsang, Húsvét, Május-Pünkösd, Szent-Iván, Téli (karácsonyi) ünnepkor, Jeles napok.) A felsorakoztatott adatok valamennyi ünnepkörben jól láttatják, hogy milyen mértékben és milyen formában vannak jelen a népszokások, s ezekből mennyire mutathatók ki a színjátszó mozzanatok. A dramatikus, féldramatikus, játékos ünnepi hagyo-

mányok szempontjából bőséges anyagot szolgáltatnak a farsangi alakoskodások, a pünkösdölések, (pünkösd király—pünkösd királynő), a hosszú szentiváni ének, a gergely-járás, balázs-járás, gonoszjáró napok (pl. Luca-kotyolás), körmenetek, határjárások, stb. Hasonlóképpen gazdag anyagot nyújtanak a sokágú koratavaszi és télközépi ciklusok ünnepi szokásai is. (Pl. húsvéti tojás, öntözés, zöldgá hordás, — köszöntők, kántálás, aprószentek napi korbácsolás, évkezdő babonák, jóslások stb.)

Az irodalom, a dráma műfaj szempontjából a nagyheti misztériumjátékok és a karácsony körüli dramatikus szokások tárgyalása ad legtöbbet. Különösen központi helyet foglal el, számos eddigi ismeretlen adattal egészül ki a két fontos dramatikus népi szokásnak, a betlehemezésnek és a regölésnek történeti leírása. A betlehemezéssel kapcsolatosan pl. többek között választ keres a szerző arra, hogy milyen kapcsolat van a középkori latin liturgikus játékok, majd a XVII—XVIII. századi barokkos félnépi játékok és a legújabbkori népi betlehemes játékok között. Ugyancsak részletesen taglalja a betlehemezésnek más dramatikus játékokkal való összefüggésének kérdését is.

Magáról a „regölésről” „hejgetéstől” sajnálatosan csak rövid összefoglalást ad a könyv, mivel — bár a szokások régi múltra tekinthetnek vissza — a források adatai igen szűkszavúak. Annál alaposabb és részletesebb vizsgálat tárgya a „regelő hét” a „regelő hétfő” XVI. századtól kezdődő adatainak elemzése és a velük kapcsolatosan felmerült nézetek vizsgálata. Egyik fontos kérdés például a regelő hét időpontjának meghatározása. (Szerintünk a Heltai Gáspár által említett „regelő hét” semmi esetre sem eshetett farsang elejére. Minden bizonytalanság a karácsonyi tizenketted Vízkereszttel, illetőleg a regelő hétfővel záruló szakasza volt. Helyesen nevezi tehát Heltai is, Bod Péter is az „ördög ünnepének” mind a Vízkeresztig tartó regelő hetet, mind pedig a farsang kezdetét, mert e két időszak hasonló jellegű volt. De nagyon megkülönböztették, elhatárolták egymástól a két időszakot: az elsőt következetesen „téli farsang”-nak nevezték. Vö. egy paraszti emlékirat utalásával: „1820-ba házasottam meg téli farsangba.” ItK 1965. 2.)

A szerző szavai szerint munkájának „egyik legjelentősebb feladata lenne” a népi színjátszás esztétikai vizsgálata: a művészi ábrázolásmód, a valóságtükrözés stb. elemzése az egyes történeti korszakokban. Egy külön fejezetet is illeszt a kötet végére *Ünnepi szokásaink költészete* címmel, mely a könyv irodalom történeti szempontból legérdekesebb része. Számos fontos eredménye ellenére — objektiv akadályok következtében is — nem tud

teljessé, részleteiben is átfogó lenni ennek az esztétikai oldalnak vizsgálata, s inkább csak műfaji rendszerezést ad. Ez a formai csoportokba rendezés dicséretesen kimunkált-nak bizonyul, noha csak a rendszerezés „kísérletének” szánja a szerző. Helyesen szögezi le, hogy a naptári ünnepek szokásaihoz nem csak egy formailag egységes műfaj kapcsolódik — ti. a drámai —, hanem nagyon is különböző formájú népköltészeti alkotások fonódnak itt össze.

A műfaji tagozódás elhatárolásában már hiteles gyűjtések szövegei alapján jár el szerzőnk, s a népi színjátszásnak mintegy hat féle változatát különbözteti meg. Ezek közül számunkra legfontosabbak: egyrészt a többszereplős drámai szövegek (pl. misztérium játékok, Betlehemezés, Zsuzsanna-játék), másrészt a drámai cselekmény nélküli, két vagy több szereplős felelgető játékok, vetélkedők, — illetőleg az epikus részeket is tartalmazó rítusénekek (regölés), énekelt vagy elmondott köszöntők, rigmusok, énekes, táncos gyerekjátékok, varázsló-mondókák. E sokrétű csoportosításból külön egységként kiemeli még — külföldi kutatók eljárása nyomán — a rítusénekekhez kapcsolható, nem drámai szövegeket, s ezeket „szertartásos költészet” összefoglaló elnevezés alatt tárgyalja.

A könyv függelékeként teljességre nem törekvő példatárát kapunk az előbbi csoportosítás illusztrálására. Így például a több szereplős, drámai szövegekhez tanulmányozhatunk (első leközlésben) egy XVIII. századi népies passiót, valamint egy népi játékot „Zuzana hamis bevadolásáról.” A további csoportokhoz a kakasdi székelyek karácsonyi játéka, különböző köszöntők és varázsló-, szerencsekívánó-mondókák állnak rendelkezésünkre mintaszervi szöveggyűjteményekben.

A feldolgozás legjellemzőbb általános sajátossága, hogy a magyar dramatikus szokások történeti múltját európai összefüggésébe állítja. Végig következetes párhuzamokban tárgyalja az egyes ünnepköri jelenségek magyar és európai megnyilvánulásait. Igyekszik a közös vonásokat, átvételeket, egyedi tényezőket elhatárolni, illetőleg egységbe foglalni. Bárha néhol egyenetlenséget tapasztalunk — a fennmaradt adatok esetlegessége folytán is — : Hol a magyar, hol az európai oldalon érzünk hangsúly eltolódást, kellenél bőségesebb kiterőt vagy váratlan hiányt, mégis joggal állíthatjuk, hogy a tárgy európai kapcsolatainak bemutatása az összehasonlító nemzetközi kutatás számára is gyümölcsöző lesz.

Az irodalomtörténész érthető módon különös figyelemmel tekintene azoknak a kölcsönkapcsolatoknak vizsgálatára, melyek a népi, népies színjátszó hagyomány összefüggéseit, érintkező pontjait elemezné a

művelt drámával. E kérdéssel kapcsolatosan is nagyon sok téves elmélet került a köztudatba. Hiányérzetünk marad azonban, mert ennek a vonatkozásnak átfogó, következtetésen végighúzó vizsgálata nem kapjuk meg. Lehet, hogy a szigorúan vett tárgynak nem is a része. Mégis egyes esetekben — mint utaltunk is rá pl. a betlehemezésnél — a szerző idevágó gazdag ismeretanyaga messzemenően kitűnik. Érződik viszont a hiány a középkori és reneszánsz dráma s a népi színjátszás kapcsolatának több esetében; továbbá döntően azoknál a színjátékszerű népi szokásoknak bemutatásánál, ahol például az iskolai, diákos-népies közjátékoknak komédiázása jelzi már a vulgarizálódó barokk dráma és a népi színjátszás egymásra hatását. Bonyolult és nehéz kérdés, hogy a népi színjátszás mögött, amely a XIX. és XX. században már főleg csak paraszti körben jelentkezik, milyen társadalmi rétegek álltak a régebbi századokban? A szerző fontosnak tekinti a kérdést, s nem rajta múlik, hogy a teljes tisztánlátás még nincs adva. A részletektől eltekintve annyi bizonyosnak látszik a kötet anyaga alapján, hogy ezek a szokások nem pusztán csak a falusi környezet termékei voltak, hanem nemesi, iskolai, városi, polgári (céhek) erők közreműködése, tevőleges részvétele is bizonyítható.

Az egész kötet áttekintése után önkéntelenül felmerül a kérdés, vajon a szigorúan forrásokig visszavezetett és történetileg számbavett magyar népi színjátszás milyen új, átfogó képet mutat. Látszólag kétségkívül szegényesebb kép tárul így elénk, mint a korábbi, sokszor feltételezésekre alapozott konstrukciókból. Így a „színjátszás” elnevezés helyett többször érezzük meghatározóbb erejűnek az „alakoskodó, dramatikus ünnepi szokások” stb. kifejezéseket. Nagyonbízott ugyanis olyan szokásformákkal találjuk szemben magunkat, ahol a színszerűnek nevezhető mozzanatok csak kisebb részben vagy alig-alig lehetők fel, sőt egyes esetekben teljességgel hiányoznak.

Mégis, mint említettem a szegényedés csak látszólagos: a források történeti tényei új, szilárd alapot adnak a biztos következtetések számára, s a valódi teljes gazdagságot hivatottak előtárni.

A naptári ünnepekhez fűződő népi színjátszásban távolról sem jelentkezhet egyszerűen az összes dráma-jellegű követelmény, mint a párbeszédessé szöveg, nézők előtti mimikus előadásmód stb. A gazdasági, társadalmi tényezők is eleve gátolják, hogy népi alapon a színjátszás a dráma magasabb formájáig eljusson. Ezeket a határokat belül azonban, a kötet adatai meggyőzőnek arról, hogy az egyes ünnepi szokások a népi színjátszás követelményeinek elegendő mértékben megfeleltek. (Akár a jelen anyagát tekintjük, akár a történeti múlt megnyilvánulásával hozzuk összefüggésbe.) Így például olyan esetekben, ahol hiányzik is mindennemű színjátszásra utaló elem a máig fennmaradt szokásokból, a hazai és nemzetközi történeti adatok segítségével hitelesen bizonyíthatjuk, hogy a szokás színjátékszerű volt régebben nálunk is, vagy esetleg csak más népeknél. Az egyes szokásformák rendkívül sok okra visszavezethetően változnak, alakulnak az évszázadok folyamán. Dömötör Tekla könyvének elemzett történeti vizsgálata rendet tud teremteni, majd eligazítani képes e változások kusza szövevényében. S elsősorban ez a tanulmány maradandó értéke.

A hiteles forrásoknak a könyvben megnyilvánuló rendteremtő ereje gazdag lehetőségeket nyújt a továbbkutatásnak. A szerző tanulmányával szilárd alapot teremtett, de érzésünk szerint még nem aknázza ki saját munkájának összes adottságait. Most már — a feltárt adatok támogatásával — határozottabb következtetésekre, merészebb állásfoglalásokra nyílik lehetőség.

A tárgy teljességre törekvő hazai és nemzetközi irodalmi bibliográfiája zárja a kötetet, mely bőséges és mély alapot szolgáltat a újabb tanulmányokhoz.

Gyenis Vilmos

*

A betű mestere. Emlékezés Tótfalusi Kis Miklós életművére. Bp. 1964. Magyar Helikon. 57 l. 1 melléklet.

Vannak szakmai ünnepek és ünneplések, amelyek „zártkörűek” maradnak, s az ünneplők — ha talán szeretnék is, hogy mindenki vagy legalább bárki örömeik részesévé váljék — akarva-nem akarva megmaradnak meghitt otthonosságukban. Vannak viszont olyanok, amelyek csak akkor igazából ünne-

pek, ha az ünnep kapuit kitarják: részesedjék benne mindenki, akárci. Ez utóbbiak közé tartoznak a nyomdászok ünnepei. Ez magából a szakma jellegéből következik. Természetesen önmaguktól alakultak ki olyan hagyományok, hogy a tiszteletet — ha valakit meg tisztelni óhajtanak — munkájuk kisugárzása adja meg. Egy tudóst tanulmánygyűjtemény, a nyomdászt a szép könyv tisztelet meg legjobban. A magyar nyomdászat történetében hagyományá válnak az is, hogy az ünnep gondolata összefonódik a legnagyobb az európai magyar nyomdász, Tótfalusi